

Introducció.

La Mediterrània: mar de conflictes o lloc de trobada?

Alain Chenal

Convertir la regió mediterrània, aquest “continent líquid” tal com s’hi refereix l’historiador Braudel, en un lloc rellevant per a un ambiciós desenvolupament diplomàtic i polític, sens dubte no era una tasca fàcil. La idea mateixa ja provocava desconfiança. Per a alguns, el concepte de *mare nostrum* era poc encertat perquè constituïa una continuació de les teories inspirades en l’imperialisme i en el colonialisme formulades en els segles XIX i XX als països europeus. Per a uns altres, la finalitat de la mar Mediterrània era dividir els països àrabs, que buscaven la seva unitat mítica: els líders libis encara esgrimeixen aquesta crítica. A molt pocs intel·lectuals àrabs els interessa aquesta idea, amb la notable excepció de Taha Hussein. Després de la Segona Guerra Mundial, la Guerra Freda i els conflictes colonials o relacionats amb el colonialisme, com ara la crisi de Suez, havien comportat que s’alcessin barreres polítiques insuperables al voltant de la Mediterrània. Havíem d’esperar que hi hagués un context internacional completament nou al final de la Guerra Freda, tal com recorda Federica Bicchì, i al començament -a Madrid- del procés de pau de l’Orient Mitjà perquè la idea semblés una mica més realista. La idea d’una regió política mediterrània rellevant continua essent -fins avui dia- molt europea; de fet, els nord-americans s’estimarien més la idea de l’Orient Mitjà i l’Àfrica del Nord (MENA), un territori molt més extens que s’estendria des de Marràqueix fins a Bangla Desh.

Si gosem crear un neologisme, el “mediterranisme” va ser primerament el tema central de polítiques i intel·lectuals del sud d’Europa, que van ser els pares fundadors del procés. Aquí hem de retre homenatge a grans homes d’estat com Aldo Moro, d’Itàlia, però també al compromís constant de les forces progressistes, com ara el partit comunista italià, l’esquerra espanyola i -fins a cert punt- l’esquerra francesa, així com el PASOK de Grècia. Els diplomàtics també eren molt actius i tenien molta influència: per exemple, els diplomàtics de l’antiga Iugoslàvia, de l’Algèria de Boumediene, de Xipre, de Malta i de Líbia. A les primeres reunions hi havia conciliació. De fet, les illes de la Mediterrània feien la mateixa funció en aquest procés que els palaus dels llacs italians amb relació als acords internacionals que hi va haver entre les dues guerres: és a dir, intel·lectuals brillants es trobaven en aquests bonics paratges, hi feien moltes referències culturals i discutien llargament sobre les nostres arrels comunes, sense ni tan sols adonar-se que hi havia cadires buides a les sales perquè alguns dels convidats que havien estat invitats procedents de la costa sud de la Mediterrània simplement no havien pogut aconseguir un visat per afegir-se al grup.

De fet, durant segles la Mediterrània poques vegades ha estat un “llac tranquil”, per reprendre la terminologia d’aquestes reunions, sinó que més aviat ha estat l’estaca d’una lluita ferotge per la dominació: els grecs i els perses, Roma, Cartago i Egipte, els croats i els reis musulmans, els espanyols i els otomans, i les forces colonials europees rivals van marcar la història dels principals conflictes de la regió. En molts aspectes, el terme “irredemptisme” és el que defineix millor l’últim segle a la regió de la Mediterrània, dominada per conflictes fronterers. Totes les parts es negaven a oblidar la seva esplendor anterior i els territoris perduts: hi havia irredemptisme per part de tothom, és a dir, per part dels àrabs, dels turcs, dels kurds, del moviment panhel·lènic, del moviment sionista, de la Gran Síria, etcètera. Encara avui dia, conflictes polítics com la disputa sobre Xipre o

la qüestió del Sàhara Occidental i, per descomptat, el conflicte entre Israel i Palestina -al qual Álvaro de Vasconcelos ha dedicat el seu reeixit article- continuen representant obstacles importants per al procés polític a la regió mediterrània. A més, la connivència bilateral mantinguda pels europeus i els líders del sud quant al pitjor dels "interessos conservadors i ben coneguts" no és res més que una solució fàcil i constitueix una de les principals raons que expliquen la manca de moviment i de bon govern. La manca d'unitat de què pateix el Magrib té un cost i la simple obertura de la frontera entre Algèria i el Marroc generaria creixement per a ambdós països. La falta de comprensió política paralitza la regió mediterrània.

El segon repte més important que cal afrontar és enllestir el procés global de democratització. No s'ha produït cap canvi de color polític: en els cinquanta-quatre anys que fa que existeix, la República de Tunísia ha tingut dos presidents i el segon està a punt de ser reelegit; Egipte, que és menys "estable", ha tingut tres presidents i l'últim està preparant el seu fill perquè el succeeixi; Líbia ha estat governada pel mateix home des de l'any 1969, i hi ha molts altres exemples ben semblants. Els règims militars s'han convertit en clans i grups tancats de persones, les repúbliques s'han convertit en dinasties, l'economia centralitzada ha esdevingut una economia privatitzada, però només en benefici dels que tenen una estreta relació amb el règim, i tots somnien d'adaptar el model polític xinès als seus països. Per a tots ells, el fet que el món s'hagués centrat gairebé de manera exclusiva en la Guerra del Terror -un concepte absurd que ja ha perdut tota credibilitat- va crear una oportunitat fabulosa per als règims existents que percebien l'augment de la crítica internacional. L'únic besllum d'esperança és que sembla que les monarquies tradicionals tenen una gran capacitat per evolucionar, cosa que és paradoxal només en aparença. El progrés pel que fa al govern també és minso o nul. Les elits locals, còmodament assentades dins del sistema, en realitat no estan contribuint a transformar el creixement econòmic en desenvolupament, tal com han demostrat molts estudis econòmics, en especial els de Jacques Ould Aoudia. L'estat de dret en realitat no està progressant; una societat civil cada cop més activa s'encara amb un control perpetu. I, sens dubte, això és precisament el segon principal obstacle perquè avanci la cooperació euromediterrània. Els conflictes entre els estats i la persistència de l'autoritarisme, de fet, obliguen el soci europeu a adoptar una política molt més proactiva. La dimensió regional ha d'esdevenir una dimensió essencial en l'associació. Hem d'exercir molta pressió per aconseguir que hi hagi un reagrupament i que es desenvolupin projectes subregionals que donin prioritats a l'ajuda europea; però també hem de donar prioritats externament a "neutralitzar" aquells conflictes que impedeixen que es doni una reconciliació regional, com és el cas de la Unió del Magrib Àrab i dins del marc de contactes entre estats veïns. També hem d'estar convençuts que l'única garantia perquè hi hagi una veritable estabilitat a llarg termini al sud rau en l'obertura real de l'àmbit polític.

Per tal de poder resoldre aquests problemes, hem d'evitar afegir-ne d'altres com sigui. Molt sovint, les idees il·lusòries sobre la seguretat i la demografia han estat l'única justificació de la política mediterrània a Europa: per tant, la política mediterrània només es redueix a defensar els interessos d'Europa. A ritmes diferents però molt més ràpidament del que les Nacions Unides mai haurien previst, tots els països del voltant de la Mediterrània -tret de Gaza, potser- han iniciat la transició demogràfica. De manera que, a la llarga, no hi haurà cap desequilibri inevitable ni tampoc cap invasió demogràfica. No obstant això, els efectes de la transició demogràfica només es poden percebre amb el pas del temps, com és el cas de la política promoguda pel president Bourgiba, el qual va impulsar l'escolarització de les nenes, va augmentar l'edat mínima a la qual les dones es poden casar i va promoure mesures a favor de les dones. Ja avui dia, la presència alarmant i tràgica de les pasteres a la costa d'Espanya i la idea que la mar Mediterrània s'ha convertit en la tomba de milers de joves en intentar creuar-la costi el que costi, arriscant fins i tot la vida, estan molt més relacionades amb les crisis i els conflictes llunyans que s'esdevenen a l'Orient Mitjà o a l'Àfrica negra. A Algèria, que té moltes reserves i uns recursos considerables, no hi ha cap justificació

perquè la gent jove esdevingui *harraga*¹ i s'exposi a una mort segura en barques rònegues, tret per la manca de bon govern, que està conduït a l'empobriment de la població en un país ric. Ferruccio Pastore es basa en el fet que la gent que travessa la Mediterrània en pastera continua essent una imatge simbòlica del Fort Europa i ofereix una anàlisi més subtil i instructiva d'aquest fenomen migratori.

Els diferents capítols de la història de la Mediterrània formen part d'un ambiciós projecte global per a la convergència econòmica, social, mediambiental i cultural que no es pot assumir de mal grat. Els destins d'Europa i de la Mediterrània estan lligats indissolublement: més que una mera obligació moral, la solidaritat és una prova política i aquest nou entorn polític podria rebre el nom de "regió euromediterrània".

Però primer cal que siguem clars sobre el que significa Europa per a nosaltres: ha de ser la construcció d'un grup de països que comparteixen valors i que tenen unes ambicions comunes. Les consideracions històriques i geogràfiques -per molt que siguin científiques i líriques- potser mai no compliran l'objectiu d'establir unes fronteres fermes: Europa és una entitat amb una geometria variable. Una opció hauria estat construir-la amb un nucli supranacional carolingi, però, en el moment en què s'hi va afegir el Regne Unit, es va escollir un altre enfocament, cosa que fa realment difícil justificar que s'hi denegui l'entrada a Turquia. Tota la hipocresia i els arguments que no s'han arribat a expressar per part dels que tenen aquest particular propòsit ocult neguen fins i tot la idea de tenir una veritable ambició euromediterrània. Personalment, em sembla difícil defensar un projecte mediterrani per a Europa mentre que es continua refusant que Turquia formi part de la Unió Europea. La regió mediterrània és una qüestió d'Europa, de tot Europa. No és en absolut el ressorgiment de les antigues forces colonials ni tampoc una manera de preservar el domini privat de cap país. Una de les coses que ha assolit el Procés de Barcelona és precisament que ha comportat l'acceptació del fet que el futur dels que viuen al voltant de la Mediterrània és una qüestió que afecta tots els europeus, des del cercle polar àrtic fins a la mar Negra i Gibraltar. En aquest sentit, la idea inicial de la Unió Mediterrània que defensava Nicolas Sarkozy quedava antiquada i s'havia de condemnar perquè confirmava que es compartien les esferes d'influència proposades a les conferències del segle XIX i perquè era la portadora del concepte d'exclusivitat. Al cap i a la fi, la regió euromediterrània ha de ser una visió ambiciosa per a Europa.

Cal adoptar i posar de manifest aquesta ambició política. Massa sovint, per tal de convèncer la gent que hi és una mica reticent, els polítics posen en relleu l'argument de la seguretat d'Europa, la garantia dels controls dels fluxos migratoris o, fins i tot, la immigració selectiva. Així doncs, la cooperació amb el sud es trobaria només dins del ben conegut interès d'Europa. El fet d'abordar aquesta situació basant-se en la seguretat resulta vague, xocant i insuficient. L'objectiu fonamental d'aquest projecte no és el defensiu; el seu principal propòsit no és aixecar murs més alts demanant als nostres socis del sud que ens vigilin el fossat. A més, podem veure que la separació entre els ministres de l'Interior i els cossos de seguretat és el que millor funciona, autònomament, amb o sense el Procés de Barcelona. També és una de les realitats a penes efectives dels contactes nord-sud d'aquesta regió que, pel que fa a la resta de coses, està dividida per fronteres estatals. De vegades, fa la impressió que la Lliga Àrab limita el seu àmbit de competència pràctic a reunions regulars dels seus ministres de l'Interior a Tunísia. El nostre projecte no hi té res a veure.

El nostre projecte és sobretot un projecte per al desenvolupament. Els economistes es qüestionen quines són les causes de fons per les quals no es produeix un veritable desenvolupament econòmic

¹ El mot *harraga* en àrab significa "aquell que crema". Tanmateix, aquest terme ha passat a indicar els milers de joves algerians que surten de les costes del nord de l'Àfrica per arribar a Sardenya en barca

als estats àrabs de la Mediterrània -excloent-ne Tunísia, perquè aquest país es va beneficiar de la modernització del president Bourgiba, encara que ara està retrocedint amb el seu successor. Hi ha països que van aplicar tots els ajustos estructurals necessaris, que van reduir el seu aparell estatal, que van abandonar la idea de l'"estat creador", que després van imposar l'austeritat pressupostària, que ara estan obrint els mercats a les economies del nord, convençuts que el lliure comerç pot fer miracles, que regularment reben lliçons sobre governament, com si el sud fos l'única zona en què la gent només es fa rica si està a prop del poder. I, malgrat tot, encara no hi ha resultats. Òbviament, els punts de vista liberals de Reagan i Thatcher que encara solien dominar a l'època dels acords de Barcelona són infructuosos, per no dir desastrosos. En lloc de destacar sempre sobre els nostres socis amb idees avantguardistes, provem de fer realment les coses plegats, amb els veritables titulars de la modernitat; mirem de buscar diferents mètodes per restablir la confiança en aquelles societats en què el canvi demogràfic és tan ràpid, en què la situació ja està tan lluny de les relacions socials tradicionals que coneixem, però que encara no tenen una economia del tot institucionalitzada i formalitzada.

La qüestió de la democràcia i dels drets humans hauria de ser la idea central de la nostra ambició euromediterrània? N'hi ha que diuen que plantejar-ho seria contraproduent. No solament no podem acceptar aquest argument, sinó que també seria un cop baix per a tots els que lluiten per la democràcia al sud. Per descomptat, no pensem pas que podríem imposar la democràcia des de fora o per la força; com tampoc no pretenem que hi hagi una única via que condueixi al progrés. Totes les societats han de passar necessàriament pel mateix procés, però de la seva manera. La democràcia no és qüestió de croades. Però justificar amb els falsos arguments del relativisme i el culturalisme la *Realpolitik* més oportunista, més autocomplaent i més a curt termini és del tot inacceptable! Hem d'insistir en la naturalesa universal no dels models, sinó dels principis, i hem d'assegurar-nos que aquest ideal no sigui contradit constantment a la pràctica per dobles patrons, tan perjudicials per als valors. Es tracta de no llistar les deficiències i les violacions de la llei; aquest és el paper legítim de les organitzacions no governamentals. Però una política conseqüent en aquest àmbit ha de denunciar la regressió i encoratjar el progrés, tenint en compte que la democràcia té un cost i que és més fàcil obrir l'esfera d'acció política i introduir reformes en temps d'expansió. Disposem de molts instruments legals: el suport i la protecció garantits als actors locals que treballen per la democràcia, la vigilància quant a la implementació de compromisos internacionals signats pels mateixos estats, l'ús més adequat de les provisions de condicionalitat i -si és necessari- de sancions específiques que privin els sectors avariciosos de les comoditats i el confort que proporciona el cosmopolitisme, etcètera. Per descomptat, un enfocament com aquest només té sentit si es coordina a escala europea i el paper del Parlament Europeu és bàsic.

Finalment, l'èxit del procés mediterrani implica viure en pau amb l'islam. El dia a dia de la gent de la riba sud de la Mediterrània és ple d'imatges del nord i la invasió dels mitjans de comunicació dels grans canals de televisió europeus i/o asiàtics és un dels factors significatius que expliquen la transformació de les societats àrabs de la regió mediterrània. Les visions caricaturitzades que massa sovint es mostren en els mitjans de comunicació -i, més concretament, la fòbia de l'islam que lentament s'ha infiltrat en les nostres societats- tenen un gran impacte en el sud i malauradament s'utilitzen per justificar el discurs simètric dels països del sud i un retorn cap a una identitat més fonamentalista. Siguin o no creients practicants, els musulmans tenen la sensació permanent de ser perseguits de manera injusta. La batalla es guanyarà el dia que les nostres societats finalment s'aprenquin a acceptar mútuament tal com són: les societats en què els musulmans europeus, ciutadans com tots els altres, que respecten la llei exactament com la resta, hauran obtingut el dret a la indiferència de la gent. A més, seria un retorn als orígens perquè -des del punt de vista intel·lectual- la mar Mediterrània no ha estat mai una mar tancada. La nostra herència grega i romana, tal com ha demostrat el gran historiador Arnaldo Momigliano, es nodria dels coneixements

de l'antic Egipte, de Pèrsia i de l'Índia. L'edat de la raó medieval s'hauria alliberat de la teologia posteriorment si no hagués estat per Ibn Rushd (Averrois), com va dir Alain de Libera.

Demà, l'èxit del projecte mediterrani serà jutjat en funció de la seva capacitat de mobilitzar tots els actors de les societats implicades, més enllà de polítics i diplomàtics. La cooperació descentralitzada no s'hauria de subestimar, ni tampoc els que "escampen la modernitat" i donen un nou sentit als intercanvis entre societats. La perspectiva euromediterrània hauria de ser la base de la pròxima campanya electoral europea.